

ISSN 2313-4593

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

*До 100-річчя Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара (1918–2018)*

ДОСЛІДЖЕННЯ З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Випуск 18

*Збірник наукових праць
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

ДНІПРО • ЛІРА • 2017

ТЕРМІНОЛОГІЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Проаналізовано термінологію комп'ютерної сфери англійської та української мов. Описано лексику, яка з'явилася в українській комп'ютерній терміносистемі. Зроблено спробу встановити закономірності запозичення термінологічних одиниць та їхній розвиток в українській мові. Розглянуто шляхи поповнення лексики інформаційно-комп'ютерних технологій, її тлумачення та функціонування в українській мові.

Ключові слова: лексика, запозичення, комп'ютерні терміни, нові слова, українська мова, англійська мова.

Проанализирована терминология компьютерной сферы английского и украинского языков. Описана лексика, которая появилась в украинской компьютерной терминосистеме. Сделана попытка выявить некоторые закономерности заимствования терминологических единиц и их дальнейшее развитие в украинском языке. Рассмотрены пути пополнения лексики информационно-компьютерных технологий, ее толкования и функционирование в украинском языке.

Ключевые слова: лексика, заимствования, компьютерные термины, новые слова, украинский язык, английский язык.

The article deals with the analysis of computer terminology in the English and Ukrainian languages. The words which have appeared in the Ukrainian computer terminological system are analyzed. An attempt is made to reveal some regularities of terminological unit borrowings and their further development in the Ukrainian language. Ways of information and computer technologies vocabulary replenishment, its origin, interpretation and functioning in the Ukrainian language are considered.

Keywords: vocabulary, borrowings, computer terms, new words, the Ukrainian language, the English language.

Сьогодні комп'ютерну техніку та інтернет-технології застосовують майже в усіх сферах людської діяльності. Щороку з'являються нові види пристроїв (нетбуки, смартфони, комунікатори тощо) і нові типи зв'язку (портали, форуми, чати, блоги тощо) для полегшення й прискорення процесу комунікації. З появою нового у сфері інформаційних технологій оновлюється комп'ютерна терміносистема: опри-являються нові і трансформуються наявні термінологічні одиниці. Через процеси міжмовної та міжкультурної взаємодії в українській мові функціонують лексичні одиниці з різних мов світу.

Актуальність статті зумовлена інтенсивним розвитком термінологічних систем англійської та української мов і відповідно перспективністю наукового розроблення комп'ютерної терміносистеми. *Об'єктом* дослідження постають англійські та українські термінологічні одиниці комп'ютерної сфери.

Відомо, що до основних причин запозичення іншомовної лексики уналежнюють відсутність відповідного поняття в мові-реципієнті. *Мету* дослідження вбачаємо у виявленні основних способів запозичення англійськомовної комп'ютерної термінології до системи української мови.

Передусім потрібно розрізняти запозичення й іншомовні слова. Запозичення адаптуються в українській мові, зазнають потрібних семантичних і фонетичних змін. Адаптація до реалій української мови є основною ознакою, за якою відрізняють запозичення й іншомовні слова. Запозичення пристосовуються до системи мови-реципієнта й нерідко настільки нею засвоюються, що іншомовне походження таких слів носії мови не відчують, виявити його можна лише за допомогою етимологічного аналізу (наприклад, у словах *книга, аркуш, клопець*).

На відміну від повністю засвоєних запозичень, іншомовні слова зберігають сліди свого походження на рівні звукових, орфографічних, граматичних і семантичних особливостей.

Коло нових понять і явищ, що мають українське походження, обмежене, через те простішим й ефективнішим вважають запозичення наявної номінації разом з поняттям і предметом, які запозичують. Оскільки англійську мову визнано міжнародною, а передові технології сконцентровано на Заході, то українську комп'ютерну терміносистему поповнюють переважно англо-американізмами.

Якщо у вихідній мові слово багатозначне, то під час запозичення беруть переважно одне з його значень, отже, відбувається звуження значення слова. Наприклад, англ. *printer* має кілька значень: 1. Друкар, типограф. 2. (тех.) Принтер, друкувальний пристрій. 3. (фото) Копіювальний апарат. 4. Формувальний прес. В українську мову ввійшло лише одне його значення – друге (*У нього вже є лазерний принтер і портативний комп'ютер з доступом до інтернету* [7]).

Уже в середині минулого століття, після появи ЕОМ, в українській мові з'явилося багато запозичень з англійської. Велика кількість комп'ютерної техніки, завезеної з різних країн, змушувала в найкоротші терміни перекладати технічну документацію. Умови ринку спонукали послуговуватися готовими англійськими термінами, не піклуючись про пошук адекватних відповідників в українській мові. Було оприявлено такі терміни, як *сканер, ксерокс, монітор*.

У США в 80-ті роки ХХ ст. з'явився Інтернет, а на початку 1990-х було розроблено браузері для подорожей ним. Англійське

слово *Internet* (від англ. *inter* – між та *net* – мережа, друга частина *net* в англійській мові має 9 значень, основним з яких є 'сіть', 'мережа') почали вживати в українській мові як *Інтернет*, або *інтернет* зі значенням «всесвітня асоціація комп'ютерних мереж, інтегрована мережева «павутина», яка складається з різних комунікаційних мереж, об'єднаних у єдину логічну архітектуру» [5, с. 501].

Відомий фахівець у галузі термінології і лексичних запозичень Д. С. Лотте вказував на такі екстралінгвістичні чинники запозичення: 1) культурний вплив одного народу на інший; 2) наявність усних або письмових контактів; 3) підвищення інтересу до вивчення тієї або тієї мови; 4) авторитетність мови-джерела (що подекуди призводить до запозичення багатьма мовами з однієї й появи інтернаціоналізмів); 5) історично зумовлене захоплення певних соціальних шарів культурою іншої країни; 6) умови мовної культури соціальних шарів, що приймають нове слово [8, с. 112].

Визнано, що інтенсивність лексичного запозичення безпосередньо залежить від мовної культури соціальних шарів, які приймають нові слова. Не можна стверджувати, що всі програмісти та користувачі комп'ютерів досконало володіють англійською мовою, утім, певний рівень володіння нею є обов'язковою умовою для опанування сучасними комп'ютерними мовами (Basic, Visual Basic, C, C++ та ін.), операційними системами і програмами. Будь-хто із фахівців у галузі інформатики може зрозуміти скорочення термінів, тобто комп'ютерну аббревіатуру, незважаючи на те, яка мова в нього рідна – англійська, українська, російська, японська, китайська тощо, наприклад, *IBM PC* – персональний комп'ютер фірми IBM, *IDU* (Interface Data Unit) – інтерфейсний блок даних, *I-cycle* (Instruction cycle) – командний цикл тощо.

Звернімося до внутрішньолінгвістичних чинників лексичних запозичень, до яких Д. С. Лотте уналежнює: 1) відсутність у рідній мові еквівалентного слова або поняття; 2) тенденція вживати запозичене слово замість описового звороту; 3) прагнення підвищувати й зберігати комунікативну чіткість лексичних одиниць, яке полягає в усуненні полісемії або омонімії в мові-реципієнті; 4) потреба удокладнити відповідне значення, розмежувати деякі його смислові відтінки через уживання з різними словами; 5) тенденція до експресивності, яка сприяє появі іншомовних стилістичних синонімів; 6) неможливість у рідній мові утворювати похідні від наявного в цій мові вихідного слова; 7) нагромадження в мові-реципієнті однотипних слів, серед яких вичленовують один зі схожих елементів; у такий спосіб запозичують морфеми і словотворчі елементи [8, с. 112].

Комп'ютерну термінологію переважно розподіляють між двома основними групами: термінологія апаратного забезпечення та про-

грамного забезпечення. Апаратне забезпечення – це складники ЕОМ: пристрої, маніпулятори тощо, тобто його фізична частина. Програмне забезпечення – те, із чим працює комп'ютер і за допомогою чого виворює основні операції: програми, файли, теки тощо. Апаратне забезпечення, тобто сам комп'ютер і навколишнє периферійне устаткування, прийнято називати англійським словом *hardware* (на жаргоні фахівців з комп'ютерних систем воно ввійшло в українську мову як *залізо*). Програмне забезпечення номінують в англійській мові *software*, а жаргонним в українській мові стало його скорочення – *софт*. І зараз комп'ютерні програми нерідко називають *софт*; а слово *hardware* безпосередньо в українську не потрапило, натомість знавці комп'ютерів і периферії вживають жаргонізм *залізо*.

Поступово комп'ютерні терміни набувають відповідників в українській мові, і цей процес потребує вивчення. Водночас наявні словники комп'ютерних термінів або відстають на кілька років від розвитку комп'ютерної техніки, або описують лише частину термінології. Це властиве навіть для on-line словників, які за своїм призначенням повинні відповідати найсучаснішому станowi розвитку прогресу. Наприклад, глосарій переведення інтерфейсу Microsoft International Word List описує терміни, уналежені лише до операційної системи Windows.

Виділяють чотири способи запозичення комп'ютерних термінів: неперекладні терміни, запозичення через транскрипцію, переклад семантичним еквівалентом або функційним аналогом (наближений переклад) і калькування (морфемне або лексичне).

Перший спосіб оприявлює повне копіювання англійськомовного написання терміна, не змінюють, зокрема, назв корпорацій, технологічних стандартів і назв програмних продуктів, наприклад, назву корпорації IBM (від International Business Machine) у сучасних українських документах залишають незайманою і передають латиницею. Аналогічно відбувається і з назвами інших корпорацій: Nvidia, AMD, Novell, Intel, Microsoft тощо.

Цілком природно, що ці неперекладені назви в українському тексті не відмінюють. Перед назвою корпорації завжди мають на увазі іменник-пояснення *компанія* або *корпорація* (наприклад, *Нові технології (компанії) «Microsoft»*), який нерідко опускають у контексті.

Назву фірми Microsoft уживають частіше за інші, тому нерідко (особливо в публіцистиці, на відміну від документів) її передають кирилицею – Майкрософт. Утім, і цей виняток залишається невідмінюваним, наприклад, *програми від «Майкрософт»*. Також не перекладають назви технологічних стандартів і програмних продуктів. Наприклад, номінацію стандарту безпроводного зв'язку *Bluetooth* уживають в українській мові не як *синій зуб*, а як технологію *bluetooth*,

або *блютуз*. Як приклад назви програмного продукту можна навести *Adobe Photoshop* (редактор растрових зображень від компанії Adobe) або *Gnome* (середовище робочого столу, що розробляє інтернет-співтовариство).

Співтовариство комп'ютерних фахівців інтернаціональне, утім, як основною послуговується англійською мовою – мовою, якою створювалися і створюються мови програмування та операційні системи. Через те програмісти завжди вживали англійські назви натомість перекладних термінів. Це уможливило появу в українській мові таких термінів, як *файл*, *модем*, *інтерфейс*, *пакет*, *сервер* та багатьох інших.

Потрібно згадати компанію Microsoft, яка в російських версіях своєї операційної системи Windows упроваджувала російськомовні еквіваленти певних термінів. Наприклад, *folder* (папка), *directory* (каталог), *file* (папка), *browser* (обозреватель). Цікаво, що спроба була успішною лише для тих термінів, які, власне, і з'явилися у Windows. Зокрема, поширився переклад терміна *folder* як *папка* (укр. *тека*) (слово *фолдер* уживають дуже рідко). Причиною стало те, що за межами Windows термін *folder* уживають лише для малопоширених комп'ютерів платформи Apple Macintosh. Водночас його синонім – термін *directory* – уживають майже в усіх операційних системах (зокрема й сімейства UNIX). Через поширення його стали перекладати як *директория* (укр. *директорія*). Варіант *каталог* має вужче поширення.

Яскравим прикладом наведеної тенденції можна вважати адаптацію англійського слова *browser* (програма перегляду html-сторінок переважно із графічним інтерфейсом) в інших мовах. Російськомовна версія Windows запропонувала переклад англійського *browser* як *обозреватель* (укр. *оглядач*). Але програмне забезпечення для перегляду html-сторінок існувало і поза Windows. Це програмне забезпечення має безліч варіантів для різних операційних систем, поширене. Такі програми отримали як у російській, та і в українській професійній комп'ютерній мові назву *браузери* (утворено за транскрипцією), тобто переклади *обозреватель* у російській мові та *оглядач* в українській не прижилися.

Кальки в мові постають як реакції носіїв на різке зростання кількості прямих запозичень. Думки мовознавців щодо кальок різняться. Одні вважають кальки різновидом запозичень, інші – ототожнюють їх з буквальним перекладом. Обидва напрями беруть витоки з праці Ш. Баллі. Аналізуючи спільні риси запозичення і калькування, він зауважував: «Чітко розмежовувати запозичення і кальки помилково, бо в мові вони постають через схожу причину і відіграють однакову роль у становленні словника» [3, с. 70]. Спираючись на це положення, дехто з дослідників ототожнює запозичення і кальки,

визнаючи їх своєрідним видом запозичення (О. С. Ахманова [2], Р. А. Будагов [4] та ін.). Протилежної думки дотримується Л. П. Єфремов. Він вважає, що «кальки потрібно якомога рішучіше протиставити лексичним запозиченням» [6, с. 84]. На низці прикладів Л. П. Єфремов переконливо доводить, що ні за способом виникнення (словотворення, переосмислення), ні в плані вираження, ні щодо об'єкта калькування лексичні кальки не можуть бути запозиченими словами.

Друга група мовознавців (О. О. Реформатський [11], І. В. Арнольд [1] та ін.), спираючись на працю Ш. Баллі, ототожнює калькування з перекладом. Цю суперечність пояснюють тим, що дослідники не розглядають калькування як двобічний процес.

Калькування (від фр. *calque* «копія») – копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу; поморфемний переклад іншомовного слова. За калькування в мову-реципієнт запозичують лише значення іншомовного слова та його структуру, а не його матеріальний експонент. Серед комп'ютерних кальок можна назвати слова *mouse* (миша), *mouse pad* (килимок для миші), *gateway* (шлюз), *loader* (завантажувач), *hard drive* (жорсткий диск), *cracker* (зломлювач) та ін. Нерідко в пресі можна прочитати семантичну кальку (*всесвітня павутина*) англійського слова *web*, але, творячи похідні від нього (наприклад, *веб-сторінка*, *веб-дизайн*), переклад слова *web* як *усесвітня павутина* ніколи не застосовують [10, с. 95–100].

Динаміка зростання та розвитку комп'ютерної галузі потребує великої кількості термінів для позначення нових понять. Через калькування вирішити цю проблему неможливо. Зауважимо, що семантичне калькування збільшує кількість багатозначних або омонімічних термінів, що небажано для терміносистеми. Отже, висновковуємо, що процес прямого запозичення в комп'ютерній сфері повинен бути активнішим, ніж процес калькування англійських термінів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арнольд І. В.** Основы научных исследований в лингвистике: учеб. пособ. Москва: Высшая школа, 1991. 140 с.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энциклоп., 1969. 608 с.
3. **Балли Ш.** Французская стилистика. Москва: Гос. изд-во иностранной лит-ры, 1961. 394 с.
4. **Будагов Р. А.** Введение в науку о языке. Москва: Добросвет-2000, 2002. 544 с.
5. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.

6. **Ефремов Л. П.** Основы теории лексического калькирования: учеб. пособ. Алма-Ата: Казахстанский гос. ун-т, 1974. 191 с.
7. **Костенко Л.** Записки українського самашедшого: роман. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с. Режим доступу: <https://www.e-reading.club/>
8. **Лотте Д. С.** Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 152 с.
9. **Новий** російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики / уклад. М. Д. Гінзбург, Л. І. Білоусова, І. М. Корніловська та ін.; за ред. М. Д. Гінзбурга. Харків: Корвін, 2002. 656 с.
10. **Поліщук Н.** Комп'ютерна термінологічна лексика в засобах масової інформації (на матеріалах газет «Дзеркало тижня», «Українська правда», «Газета по-українськи», «Високий Замок») // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки: Сер. «Філологічні науки. Мовознавство». Луцьк, 2013. Вип. 1 (250). С. 95–100.
11. **Реформатский А. А.** Введение в языкознание / под ред. В. А. Виноградова. Москва: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
12. **Словарь** АБВУГ Lingvo. Режим доступу: <https://www.lingvo.ru/>
13. **Oxford Dictionary of Computing.** 4th Edition. Oxford, 1996. 550 p.
14. **Oxford English for Information Technology.** Eric H. Glendinning, John McEwan. 2nd edition. Oxford, 2006. 224 p.
15. **Webster's Dictionary.** Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/>

Надійшла до редколегії 4.08.2017